

Barbara Lulek

Samotne macierzyństwo w spirali pomocy i społecznego wsparcia : stan i perspektywy

---

Pedagogika Rodziny 2/4, 189-210

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Barbara Lulek

Uniwersytet Rzeszowski

Samotne macierzyństwo w spirali pomocy i społecznego wsparcia. Stan i perspektywy

1. Wprowadzenie

Zainteresowanie rodziną różnych dyscyplin naukowych świadczy o jej randze i znaczeniu w społeczeństwie. Podejmowane na gruncie filozofii, historii, psychologii, socjologii i pedagogiki badania nad problematyką rodziny pozwalają nie tylko na interdyscyplinarne spojrzenie na rodzinę w kontekście jej miejsca w obrębie innych struktur społecznych, ale także dostrzeżenie dynamiki wymienionej wspólnoty w zmieniających się warunkach społeczno-politycznych i kulturowych. Współczesna rodzina ulega zmianom tak w płaszczyźnie relacji wewnątrzrodzinnych pomiędzy małżonkami, rodzicami i dziećmi, między rodzeństwem, osobami starzejącymi się w rodzinie a młodym pokoleniem, ale także w kontaktach z najbliższymi kręgami środowiskowymi, takimi jak sąsiedztwo, wspólnota religijna, szkoła oraz inne podmioty środowiska lokalnego i ponadlokalnego. Pomimo zachodzących przemian społecznych, jak i ewoluujących poglądów na rodzinę i jej znaczenie w wychowaniu dziecka – od skrajnego negowania ważności wymienionej grupy społecznej do uznawania, że wspólnota rodzinna odgrywa najistotniejszą rolę w rozwoju człowieka – w literaturze przedmiotu podkreśla się, że rodzina stanowi naturalne, jednocześnie najważniejsze środowisko wychowawcze dla członków rodziny. Dziecko uczy się w rodzinie zasad postępowania i przygotowuje się do funkcjonowania w społeczeństwie. To wspólnota ludzi pośrednicząca pomiędzy jednostką a społeczeństwem, tworząca swój własny świat, który określa zwartość członków rodziny, pomnaża uczucia, kształtuje osobiste dążenia osób stanowiących rodzinę. To swoista przestrzeń jedności uczuć, myśli i działań, prowadząca do wytworzenia indywidualnej i niepowtarzalnej organizacji i układu stosunków rodzinnych (Ryś, 1999: 148).

Niestety w dobie współczesnej owa przestrzeń rodzinnego funkcjonowania jednostki, gwarantująca bezpieczeństwo, będąca źródłem zaspokojenia potrzeb, stymulująca rozwój osobowość styka się z licznymi zagrożeniami. Do czynników utrudniających prawidłowe funkcjonowanie rodziny, a nawet zagrażających jej trwałości zalicza się niewłaściwe przygotowanie do małżeństwa i pełnienia ról rodzicielskich przyszłych małżonków, niedojrzałość społeczną i psychiczną partnerów, zaburzenia w organizacji życia codziennego rodziny, różnice w systemie wartości małżonków, jaki i odrębne aspiracje życiowe jednostek, odmienność poglądów na temat wychowania dzieci, rozłąki spowodowane pracą zawodową oraz brak gotowości do współdziałania i porozumienia (Kawula, 1999: 245).

Ponadto kurczący się czas i przestrzeń, nowe możliwości technologiczne, stosunkowo łatwy dostęp do informacji, jak też dóbr konsumpcyjnych, różnorodne sposoby rozrywki, konieczność zmagania się z nowymi realiami społecznymi i wynikającymi stąd trudnościami, sprawiają, że jednostka spogląda na rodzinę z nieco innej perspektywy. Dziś wielu młodych ludzi w imię wolności - rozumianej jako możliwość dokonania wolnego wyboru - wybiera karierę singla, tworzy związek kohabitacyjny, funkcjonuje w konkubinacie, decyduje się na rozwód, lub samotne macierzyństwo (Kawula, 2005: 380–387).

A zatem, funkcjonowanie członków rodziny w tak określonej perspektywie życia małżeńsko-rodzinnego nie jest zadaniem łatwym. Lokalizuje wspólnotę rodzinną w obszarze działania wyznaczanego w zasadzie dwoma skrajnymi stanami. Jeden biegun wpisuje się w tradycyjne spojrzenie na rodzinę, jako małą grupę społeczną, w której małżonkowie pracują poza domem – jakkolwiek nie jest to zasada bezwzględnie obowiązująca – realizują w sposób pogłębiony wybrane funkcje rodziny. W takim ujęciu rodzina staje się coraz bardziej intymną grupą, o osłabionych relacjach z otoczeniem (Tyszka, 2003: 26). Na przeciwnym biegunie funkcjonują alternatywne formy życia małżeńsko-rodzinnego, których członkowie odrzucają konwencjonalne spojrzenie na rodzinę, żyjąc w pojedynkę, tworząc związki konkubenckie, kohabitacyjne, czy też współżyjąc z osobą tej samej płci.

Wpisując się w przedstawione powyżej nurty badań nad rodziną autorka opracowania przedmiotem poszukiwań w toku dalszych rozważań, uczyniła samotne macierzyństwo w kontekście funkcjonowania takich osób, jako odbiorców i dawców działań pomocowych. Ze względu na ramy niniejszego artykułu skoncentrowano się na symptomach pomocy i wsparcia, które otrzymują samotne matki w wybranych gminach województwa podkarpackiego, jak i ich oczekiwaniach wobec systemu pomocowego.

2. Samotne macierzyństwo – pomiędzy koniecznością a świadomym wyborem

Optymalnym środowiskiem, w którym powinno rozwijać się dziecko jest rodzina, którą tworzą heteroseksualni rodzice, pozostający w trwałym emocjonalnie związku, gwarantującym prawidłowe warunki dla rozwoju członków rodziny. Samotne macierzyństwo jest, więc swego rodzaju odstępstwem od wyżej opisanego wzorca. Osoba decydująca się na samotne macierzyństwo, bądź jednostka zostająca samotnym rodzicem na skutek życiowych okoliczności - śmierci współmałżonka, rozwodu, nieformalnego rozejścia się małżonków lub urodzenia dziecka pozamałżeńskiego (Kozdrowicz, 1989: 14; Brągiel, 1990: 12; Pawłowska, Jundziłł, 2006: 64) – musi sprostać sytuacji, w której wypełnia wszystkie zadania rodzicielskie, wynikające zarówno z realizacji funkcji opiekuńczo-wychowawczych, oraz emocjonalnych, jak i społeczno-zabezpieczających (Kawula, 2004: 328). Do bezpośrednich przyczyn zaistnienia rodzin samotnej matki zalicza się przypadkową znajomość, chęć zmiany sytuacji na lepszą, porzucenie przez partnera, utrzymywanie kontaktów z różnymi mężczyznami, chęć zatrzymania przy sobie partnera, związek z żonatym partnerem, rozwód, rozkład pożycia małżeńskiego spowodowany alkoholizmem partnera, zdradą małżeńską męża lub żony, różnicą charakterów, porzuceniem rodziny, deprawacją seksualną dzieci, świadomą decyzją (Pielkowska, 1983: 38).

Z dotychczasowych rozważań wynika, że wyróżnia się trzy zasadnicze grupy przyczyn samotnego macierzyństwa: z wyboru, bądź przypadku, na skutek rozwodu i śmierci małżonka. Wymienione jako pierwsze źródło samotnego macierzyństwa związane jest z nasileniem się zjawiska świadomego wyboru kobiety, które chcąc zachować stan wolny ogranicza rolę mężczyzny jedynie do poczęcia dziecka (Kawula, 2004: 115–117). Stąd też spotykamy się w literaturze przedmiotu z poszerzoną klasyfikacją samotnego macierzyństwa z wyboru, która obejmuje: samotne macierzyństwo z „wyboru” (tworzą je kobiety w średnim wieku z wykształceniem wyższym, zazwyczaj dość aktywne zawodowo na rynku pracy i z doświadczeniem w pracy zarobkowej), samotne matki z „przypadku” (przeważnie są to kobiety młode aktywne zawodowo o odpowiednich kwalifikacjach), „nieposzukiwane” matki (kobiety w średnim wieku o dość niskich kwalifikacjach zawodowych, bierne zawodowo, korzystające z pomocy społecznej) oraz „nie całkiem” samotne macierzyństwo (gospodarstwa domowe tworzone przez samotne matki oraz osoby trzecie).

Druga grupa przyczyn samotnego macierzyństwa związana jest z rozwojami, do których dochodzić może na podłożu przyczyn pośrednich i bezpośrednich. Do czynników w sposób pośredni warunkujących rozpad pożycia małżeńskiego zalicza się podejmowanie przez kobiety pracy poza domem, zmniejszenie się liczby dzieci i znaczenia niektórych funkcji rodziny. Zaś bez-

pośrednie uwarunkowania rozwodu to brak silnej więzi uczuciowej, jak też wspólnych celów i dążeń małżonków; różnice poziomów i odmienności cech charakterologicznych, wykluczające możliwość porozumienia i współdziałania w rodzinie; niespełnienie oczekiwań współmałżonka; zdrady małżeńskie i podejrzenia o zdradę. Ponadto należy wymienić brak zainteresowania sprawami rodziny jednego z małżonków; niedojrzałość psychiczną i społeczną małżonków; nieprzygotowanie do współżycia i współdziałania w układach mąż – żona, rodzice – dziecko, ze szczególnym uwzględnieniem braku umiejętności organizowania życia rodzinnego i potrzeb domowników oraz rodziny, jako całości. Inne bezpośrednie przyczyny rozwodów to m.in. „choroba jednego z małżonków i czasowa lub stała niezdolność do pracy; choroby psychosomatyczne; nerwice; psychozy i charakteropatie; znęcanie się nad rodziną, nałogi jednego lub obojga rodziców; wygasanie starych tradycji obyczajowych, połączone z liberalizacją postaw wobec rozwodów; niekorzystny wpływ rodziców współmałżonków; pożycie seksualne małżonków. Separacja jest kolejną formą powstania samotnego macierzyństwa. Do jej indywidualnych przyczyn zaliczyć możemy opcje zupełnie podobne do tych, którymi kierowały się kobiety podejmujące decyzje o rozwodzie. Nadużywanie alkoholu, pozamałżeńskie stosunki seksualne, agresywność męża, niechęć męża do pracy, niezgodność charakterów, kradzieże oraz choroba męża to te przyczyny, którymi sugerowały się panie uzyskujące wyrok sądu orzekający separację (Pielkova, 1983: 41).

Jako trzecią grupę przyczyn wyodrębniono sytuacje związane ze śmiercią jednego ze współmałżonków – wdowieństwo. Śmierć bliskich, nagła, czy też spowodowana długotrwałą chorobą zawsze jest bardzo bolesnym przeżyciem, które może wywołać różne formy zachowania u ludzi. Jednak pod względem wychowawczym śmierć ojca, bądź matki jest sytuacją mniej urazową dla dzieci niż zjawisko rozwodu czy też separacji. Często zdarza się, że dopiero po śmierci rodzica jest on doceniany, stawiany za przykład i wzór do naśladowania (Brażel, 1990).

Samotne wychowywanie dziecka przez kobietę jest dość trudną formą realizacji macierzyństwa. W rodzinie samotnej matki ciężar wychowania i problemów z nim związanych spada na ramiona kobiety. Skutki samotnego macierzyństwa dotyczą zarówno samej matki jak i jej dziecka. Dość często kobiety samotnie wychowujące potomstwo doświadczają nie tylko przeciążenia w zakresie nadmiaru obowiązków wychowawczych i zawodowych, ale borykają się także z trudnościami finansowymi (wiele kobiet otrzymuje nieregularnie, bądź wcale nie otrzymuje alimentów na utrzymanie dzieci ze strony ich ojców), a na rynku pracy postrzegane są, jako mniej dyspozycyjni pracownicy, często spotykający się ze społecznym odrzuceniem. Dodatkowo niekorzystnej sytuacji samotnych matek sprzyjają ich cechy społeczno-zawodowe. Samotne

matki charakteryzują się niższym poziomem wykształcenia i przygotowania zawodowego w porównaniu do kobiet tworzących rodziny pełne, a co za tym idzie częściej doświadczają bezrobocia. Sytuacje powyższą najprawdopodobniej warunkują liczne ograniczenia z zakresu opieki nad dzieckiem lub dziećmi w czasie zdobywania kolejnych kompetencji zawodowych przez samotne matki. Kobiety aktywne zawodowo i samotnie wychowujące dzieci zwłaszcza te, które nie są objęte jeszcze obowiązkiem szkolnym mają również trudności w zorganizowaniu i zapewnieniu im opieki na czas swojego pobytu w pracy. Wiele przedszkoli i żłobków wśród warunków przyjęcia posiada takie, które mówią o tym, że dziecko samotnej matki ma pierwszeństwo przed dzieckiem z rodziny pełnej przy przyjęciu do przedszkola. Niekiedy jednak bywa tak, że kryteria są mocno zawężone, a więc nie każda samotna matka je spełnia, i nie każde dziecko zostanie przyjęte do przedszkola.

Ponadto wiele samotnych matek nie realizuje w satysfakcjonujący sposób kontaktów z otoczeniem, towarzyszy im poczucie osamotnienia, stany depresyjne i nerwicowe. Samotna matka jest obciążona podejmowaniem decyzji związanych z nauką szkolną dzieci, ich wychowaniem, zabezpieczeniem materialnym rodziny a także własną pracą zawodową, rozwojem i życiem osobistym.

Rodziny samotnych matek i ojców są zdecydowanie mniej korzystnym z wychowawczego punktu widzenia środowiskiem życia dzieci. Nierzadko dziecko w rodzinie niepełnej doświadcza wielu trudności, a nawet sytuacji traumatycznych, które sprzyjają powolnemu magazynowaniu się ujemnych i przykrych doświadczeń życiowych. Brak ojca w rodzinie sprzyja budowaniu niepełnowartościowej wizji rodziny. Pomimo tego, że kobiety, które samotnie wychowują swoje dzieci poświęcają mniej czasu na pracę, zakupy i prowadzone gospodarstwo domowe, ale za to większą uwagę przywiązują do zabawy i rozmowy z dziećmi - sytuacja powyższa nie kompensuje wszelkich barków samotnego macierzyństwa, a przede wszystkim barku ojca (Pawłowska, Jundziłł, 2006: 70–71).

3. Rodzina samotnej matki, jako dawca i biorca wsparcia społecznego

Pomoc i wsparcie społeczne jest działalnością społeczno-pedagogiczną potrzebną jednostkom i grupom znajdującym się w różnym położeniu społeczno-ekonomicznym, w odmiennych sytuacjach życiowych, w układach rodzinnych, sąsiedzkich, zawodowych i koleżeńskich, w różnych okresach życia, a także w mikroukładach, w lokalnych społecznościach i w życiu osobistym oraz grupowym. Za konstytutywne właściwości wsparcia społecznego uznaje się określone postępowanie, zachowanie, działanie jednych ludzi wobec innych. Działanie to może być nieświadome lub świadome, niezamierzone lub zamierzone, nieprofesjonalne i niesformalizowane. Wsparcie jest ukierunkowane na

osoby, określone zbiorowości, które znajdują się w sytuacji stresogennej, problemowej. Często przybiera ono postać interakcji społecznej, może mieć charakter okresowy lub stały. Osoba wspierająca nie bierze odpowiedzialności za osobę wspieraną, w ich relacjach nie ma wyraźnej asymetryczności między wspieranym a wspierającym (Winiarski, 2003: 72–73).

Wsparcie społeczne jest zatem rodzajem zorganizowanego lub niezorganizowanego działania pomocowego, stanowi pomoc w określonym zakresie i o specyficznych walorach. Jest wynikiem relacji społecznych z drugim człowiekiem, ma aspekt obiektywny i subiektywny (czasami ważniejszy dla jego rezultatów). Emocjonalność jest jego szczególną cechą. Wsparcie jest dobrowolne, gdyż nikt nikogo nie może zmusić do wsparcia (Gajweska, 2009: 49).

W kontekście tych rozważań rodzina spełnia wszelkie warunki by ujmować ją jako najbliższe i naturalne człowiekowi środowisko wsparcia. Rodzina, także niepełna to podstawowe środowisko wsparcia dla członków rodziny, co najmniej w dwóch płaszczyznach. Po pierwsze, rodzic nawet samotnie wychowujący swoje potomstwo, powinien udzielić pomocy dzieciom w sytuacjach trudnych, przełomowych, stresowych, których bez wsparcia innych nie potrafią pokonać. W takich okolicznościach rodzic wspierać może dziecko w różnych wymiarach, tak fizycznym, jak i moralnym, podejmując czynności, zachowania lub działania wyodrębnione ze względu na altruistyczny cel, do którego dąży wspomagający, a nie ze względu na ich organizację, przebieg czy wykonanie (Kargulowa, 2005: 206). Celem takiego działania jest zrozumienie drugiej osoby. Okazanie dziecku pocieszenia, troski, akceptacji. Dzięki tak podjętym działaniom, młody człowiek przeżywający kryzys, może się uwolnić od własnych negatywnych emocji (Szluż, 2006: 126).

Po drugie wsparcie w rodzinie to rodzaj interakcji społecznej podjętej przez jedną bądź dwie strony (rodzic – dziecko), w sytuacji problemowej, w której dochodzi do wymiany informacji instrumentalnej lub emocjonalnej. Wymiana ta może być dwustronna lub jednostronna, może być stała, lub może zmieniać się (Winiarski, 2010: 87).

Wspieranie i wspomaganie w rodzinie także niepełnej, akcentuje sposób realizacji zadań wychowawczych, jako złożonych interakcji międzyludzkich, zmierzających do dwupodmiotowego, partnerskiego i wielosytuacyjnego współdziałania osoby wspierającej i wspieranej. Wspieranie dziecka, lub innego członka rodziny odnosi się przede wszystkim do warunków i okoliczności, w jakich następuje rozwój określonych właściwości zachowań człowieka, jego postaw i przekonań lub stylów życia. Wspomaganie zaś obejmuje dynamizowanie, wzmacnianie czynników sprzyjających lub utrwalanie korzystnych sił, mechanizmów i tendencji (Dykcik, 2001: 43).

W takim rozumieniu rodzinę należy wpisać w ujęcie strukturalne i funkcjonalne wsparcia społecznego. Z jednej strony, tworzy znaczący element obiektywnie istniejącej sieci społecznej, powiązanej więziami kontaktów społecznych i przynależności, pełni funkcję pomocową wobec członków rodziny znajdujących się w trudnej sytuacji życiowej. Z drugiej strony, rodzina to naturalny obszar interakcji społecznych pojmowanych przez jednostki tworzące wspólnotę rodzinną w sytuacji trudnej, problemowej, krytycznej lub stresowej (Sęk, 2005: 14–18).

Należy się przychylić do stanowiska prezentowanego w literaturze przedmiotu przez T. Fydrich i G. Sommer, iż wsparcie społeczne w rodzinie może przejawiać się w pięciu następujących doświadczeniach i występować, jako; wsparcie przy rozwiązywaniu problemów, wsparcie praktyczne i materialne, wsparcie emocjonalne, pewność związku oraz integracja społeczna (Fergler, 2000: 164).

Udzielanie wspomaganie jednostce w rodzinie niepełnej, ze względu na liczne trudności, z którymi spotykają się samotni rodzice powinno być skuteczne pod dwoma względami. Pierwszy z nich związany jest z autentycznym wspomaganie dziecka, które ma się przyczynić do szybkiego i skutecznego rozwiązania problemu. Po drugie wspomaganie dziecka ma uruchomić z czasem w jednostce proces, który będzie wywoływał tendencję radzenia sobie z własnymi problemami, tj. aktywne poszukiwanie odpowiedniej pomocy a nie tylko bezczynne oczekiwanie na podanie przez kogoś „gotowej pomocy”. Urzeczywistnianiu wsparcia w rodzinie, także niepełnej sprzyja utrzymywanie bezpośredniej styczności z członkami rodziny, współdziałanie jednostek w toku dialogowego spotkania, wzajemne zrozumienie, empatyczne reagowanie na obopólne przeżycia, oraz spontaniczność i dobrowolność relacji w rodzinie (Kawula, 2004: 84–85). Oczywiście realizacja samotnego rodzicielstwa – w kontekście wcześniejszej jego charakterystyki – może utrudniać realizację wsparcia społecznego w rodzinie w pewnych wymiarach. Wsparcie społeczne powinno pojawiać się we wczesnej fazie niedyspozycyjności człowieka i jego rodziny, albo w ogóle wyprzedzać taki stan rzeczy nie dopuszczając do jego wyraźnego ujawnienia się. Rodzi się, zatem pytanie, czy samotni rodzice, obarczeni nadmiarem obowiązku, są w stanie dostrzegać zagrożenia i odpowiednio wcześniej na nie reagować w sposób adekwatny? Na to pytanie autorka postara się udzielić odpowiedzi w toku dalszych rozważań.

Rodzice nawet samotnie wychowujący własne dzieci mogą podjąć działania wspierające w pewnych obszarach. Dzięki zachowaniu prawidłowej więzi z dzieckiem rodzice stanowią autorytet i są wsparciem dla dziecka (Niewiadomska, Chwaszcz, 2010: 264). Niewątpliwie potrafią udzielić dziecku wsparcia emocjonalnego, które zmierza do budowania poczucia bezpieczeństwa, opieki

i przynależności, obejmuje przekazywanie emocji podtrzymujących, a także uspokajających i odzwierciedlających troskę oraz pozytywne ustosunkowanie. Wspieranie dziecka w rozwoju przez rodzica polega na uczeniu samodzielności, oraz zachęcaniu do rozwoju potencjału i dawaniu dziecku prawa do własnych decyzji. Dzieci powinny mieć przestrzeń, gdzie mogłyby popełniać błędy i ponosić ryzyko. Nie powinno się nieustannie oceniać postępów dzieci i porównywać ich z innymi. Dzieci należy zachęcać do rozwoju i pozwolić im samodzielnie wybrać dziedzinę, w której chciałyby się rozwijać, taką dziedzinę, która ich interesuje (Dziedziwicz, 2011: 39; Truskolaska, Lublin 2009: 140). W dużej mierze samotny rodzic wspierający emocjonalnie dziecko uwalnia go od napięć i negatywnych uczuć, wpływa na wzrost samooceny jednostki, daje poczucie nadziei. Podobnej sytuacji doświadcza dziecko w sytuacji wsparcia informacyjnego, poznawczego odbywającego się na zasadzie wymiany informacji, które mają na celu polepszyć poprawne zrozumienie trudnej sytuacji życiowej przez osobę wspieraną. Podkreślić należy, że rodzice mogą także wykorzystać formę instruktażu, która dotyczy przekazywania wiedzy na temat wszelkich sposobów postępowania. Wsparcie to jest też sposobem zdobywania wszelkich umiejętności postępowania, uzyskiwania informacji i modelowanie skutecznych zachowań zaradczych. I wreszcie wsparcie rzeczowe, materialne, w ramach którego rodzic podejmuje osobiste oddziaływania na rzecz osoby potrzebującej pomocy (Sęk, 2005: 18–19). Na zakończenie poszukiwania płaszczyzn wspierania dziecka w rodzinie niepełnej nie sposób pominąć wsparcia duchowego. Nie zawsze udzielane wsparcie jest skuteczne. W okolicznościach, w których pomimo wielkiego wysiłku udzielanego wsparcia i pomocy osoba nadal pozostaje w sytuacji dla niej problemowej i trudnej, wsparcie duchowe staje się niezbędne (Kawula, 2004: 128)

Pomoc ofiarowana ze strony innych miewa różne odniesienia. Ustalona sieć wsparcia społecznego wywołuje w grupach i w pojedynczych jednostkach poczucie wspólnotowości życia w konkretnym kręgu środowiskowym. Jak już pisano celem każdej pomocy i wsparcia jest stabilizacja własnych sił rodziny i rozszerzenie jej własnych zdolności samopomocowych, aktywizacja jej zasobów regeneracyjnych (Marynowicz-Hetka, 2007: 516). Środowisko wychowawcze tworzone przez samotnego rodzica może być źródłem działań opartych na współpracy pomiędzy rodzicem a dzieckiem lub innym członkiem rodziny stymulujących rozwój jednostki, a także sprzyjających wzrostowi wszystkiego, co jest pożądane w rozwoju człowieka. A zatem rodzina może podejmować działania na rzecz drugiej osoby, polegające na określonym zasilaniu podmiotu w sytuacji trudnej, niezbędnym do przezwyciężania trudności, ułatwianiu sytuacji z pogranicza trudności napiętych i względnie normalnych, uczynieniu z nich sytuacji optymalnych, komfortowych. Należy jednak pamiętać,

że samotny rodzic podejmując działania pomocowe na rzecz własnej rodziny nie może zabijać w osobie potrzebującej – dziecku, dorosłym członku rodziny aktywności. W innym razie spowoduje uzależnienie potrzebujących od osób pomagających. Innymi słowy, chodzi o aranżowanie takich sytuacji, w których pomoc jest inspiracją do podejmowania samodzielnych wysiłków sprzyjających rozwiązaniu trudnej sytuacji (Kawula, 2004: 71–73, 131).

Można więc przyjąć, że wsparcie spostrzegane to efekt działania wszelkich sieci wspierających a także pozyskiwanie doświadczenia w relacjach społecznych. Wsparcie to wynika z przekonań i wiedzy człowieka o tym, od kogo i gdzie może uzyskać wsparcie i pomoc, a także, na kogo może liczyć w problemowej sytuacji. Realizowane wsparcie to pomoc, której skuteczność można ocenić w odniesieniu do konkretnej sytuacji i czasu. Buduje w dziecku, rodzicu, dorosłym człowieku poczucie bezpieczeństwa i wewnętrzny spokój. Sprzyja zachowaniu zdrowia psychicznego i fizycznego osób znajdujących się w trudnych, problemowych sytuacjach życiowych, dla których wsparcie jest swego rodzaju siłą motywującą do działań i stawianiu czoła problemom i przeciwnościom losu (Sęk, 2005: 146; Radzewicz-Winnicki, 2008).

Samotne rodzicielstwo jest niewątpliwie sytuacją trudną, która w świetle obowiązujących w Polsce regulacji prawnych wymaga udzielenia pomocy ze strony państwa. Zgodnie z art.71 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej „rodziny znajdujące się w trudnej sytuacji materialnej i społecznej zwłaszcza wielodzietne i niepełne, mają prawo do szczególnej pomocy ze strony władz publicznych (Konstytucja RP, art. 71). Także szczegółowe rozwiązania zawarte w kodeksie rodzinnym i opiekuńczym, ustawie o świadczeniach rodzinnych, ustawie o pomocy społecznej, a także ustawie o pomocy osobom uprawnionym do alimentów akcentują konieczność udzielania pomocy rodzinie niepełnej, w tym samotnym matkom. W większości wymienionych regulacji prawnych ustawodawca podkreśla konieczność wypłacania należnych świadczeń finansowych osobom potrzebującym – rodzinom niepełnym. Znajdujemy tutaj szereg rozwiązań regulujących uzyskiwanie alimentów, zasiłków rodzinnych, dodatków z tytułu urodzenia dziecka, sprawowania opieki nad dzieckiem w czasie urlopu wychowawczego, dodatku dla samotnych rodziców, zapomogi z tytułu początku roku szkolnego, a także z tytułu uczęszczania dziecka do szkoły poza miejscem jego zamieszkania i inne. Pomocy samotnym rodzicom udzielają odpowiednie podmioty na szczeblu lokalnym i ponadlokalnym (ośrodki pomocy społecznej, powiatowe centra pomocy rodzinie, domy samotnej matki i inne).

Autorka mając na uwadze wszelkie materialne formy pomocy dla samotnych matek, chce jednak zaznaczyć, że bardzo istotne są także inne formy wsparcia dla kobiet samotnie wychowujących dzieci, zwłaszcza emocjonalne i duchowe. Priorytetową sprawą wydaje się zagwarantowanie samotnym ro-

dzicom dostępu do informacyjnych form wsparcia umożliwiających pełną orientację w regulacjach prawnych, czy też możliwość swobodnego dostępu do porad psychologa i pedagoga. Dobrym rozwiązaniem byłoby organizowanie w środowisku lokalnym wszelkich grup wsparcia i klubów, w których samotne matki miałyby możliwość spotkania się z kobietami znajdującymi się w podobnej sytuacji życiowej. Podczas takich spotkań kobiety mogłyby wymieniać się swoimi doświadczeniami i wspierać się wzajemnie.

Kierując się powyższymi przesłankami, autorka wymieni kilka przykładowych pozainstytucjonalnych podmiotów działających na rzecz samotnych matek. Spośród wielu organizacji, stowarzyszeń i fundacji działających na rzecz samotnych matek dostrzec należy Internetową Poradnię dla Matek Samotnie Wychowujących Dzieci „Mama Sama”, „Fundację Świętego Mikołaja”, Stowarzyszenie Pomocy Samotnym Matkom „Pozwól Żyć”, Stowarzyszenia na rzecz Praw Odpowiedzialnych Rodziców „Samodzielne Matki”. Wymienione podmioty podejmują szeroki wachlarz działań na rzecz kobiet samotnie wychowujących dzieci, do których zaliczyć należy promocję kształcenia ustawicznego, wspieranie i inicjowanie działalności na rzecz wszechstronnego rozwoju lokalnego społeczeństwa, działalność informacyjną, edukacyjną, wychowawczą, kulturową, społeczną i zawodową. Często prowadzą internetowe portale, organizują darmowe konsultacje i pomoc medyczną, tworzą bazy lokali mieszkaniowych, organizują i prowadzą szkolenia umożliwiające zdobycie lub podwyższenie kwalifikacji zawodowych kobiet samotnie wychowujących dzieci, pośredniczą w poszukiwaniu pracy, jak też w organizacji opieki nad dziećmi.

4. Samotne macierzyństwo podmiotem działań pomocowych, czy przedmiotem izolacji i marginalizacji społecznej?

Podjmując tematykę wsparcia społecznego wobec samotnych rodziców, a zwłaszcza matek starano się skoncentrować na wsparciu o charakterze indywidualnym oraz grupowym. Dążono do poznania sposobów wzajemnego wspierania się i okazywania sobie troski, w kontekście określenia relacji łączących samotne matki z przedstawicielami grup, instytucji i wspólnot. Uznano, że wsparcie społeczne wobec samotnych rodziców przybiera charakter działań pozwalających na regenerację i aktywizację sił w najbliższym otoczeniu jednostki. Próbowano określić, czy wsparcie społeczne ma podłoże spontaniczne i zawęży się do kręgu osób najbliższych, czy też stale lub przejściowo łączy się z działalnością mniej lub bardziej sformalizowanych podmiotów środowiskowych. W latach 2010–2011 podjęto na terenie województwa podkarpackiego badania diagnostyczne w powiatach rzeszowskim, jarosławskim i krośnieńskim, którymi objęto 150 samotnych matek losowo dobranych do badań. Pomoc przy przeprowadzeniu badań okazały powiatowe centra pomocy ro-

dzinie oraz miejskie i gminne ośrodki pomocy społecznej. W badanej grupie dominowały rozwódki, choć 1/4 stanowiły panny, a 1/5 wdowy. Wśród pań największy odsetek (50,0% badanych) stanowiły kobiety w wieku pomiędzy 21 a 30 rokiem życia. Także połowa badanych rozwódek była w wieku powyżej 41 roku życia. Natomiast wśród wdów największą grupę tworzyły kobiety w wieku 31–40 lat. Samotne matki miały zróżnicowaną liczbę dzieci. Ogółem ponad połowa badanych kobiet miała 1 dziecko. Matką dwójki dzieci było 57 kobiet i zaledwie 15 kobiet miało 3 i więcej dzieci.

Badana grupa kobiet legitymowała się zróżnicowanym poziomem wykształcenia. Wśród pań połowa badanych posiada wykształcenie średnie. Aż 1/3 pań ukończyła szkołę zawodową. Wśród kolejnej grupy badanych – rozwódek – najliczniejsza grupa (46,4%) kobiet to matki posiadające wykształcenie zawodowe. Zaś w grupie badanych wdów dominowały kobiety z wykształceniem zawodowym i średnim (razem, aż 80,0% badanych). Natomiast 1/5 badanych ukończyła studia wyższe. Wśród kobiet samotnie wychowujących dzieci, które zostały poddane badaniu, ponad połowa z nich mieszka sama z dziećmi, natomiast 38,0% ogółu badanych zamieszkuje wspólnie z własnymi rodzicami. Nieliczne ankietowane przyznały, że mieszkają z nowym partnerem, lub „we własnym domu z jednym z rodziców w podeszłym wieku i dziećmi”.

Z dotychczasowej analizy wyłania się następujący obraz badanych samotnych matek na Podkarpaciu:

1. Wśród badanych pań, samotną matką jest zazwyczaj kobieta w wieku 21–30 lat. Ankietowana ta zazwyczaj posiada wykształcenie średnie, mieszka u rodziców oraz wychowuje jedno dziecko.
2. Rozwódki, samotnie wychowujące dzieci to kobiety powyżej 41 roku życia, które ukończyły szkołę zawodową. Kobiety te zazwyczaj mieszkają same i wychowują jedno, bądź dwójkę dzieci.
3. Grupę badanych wdów, stanowią samotne matki w wieku 31–40 lat. Kobiety mieszkające same, wychowujące dwójkę dzieci, posiadająca wykształcenie zawodowe lub średnie.

A) Rodzaje pomocy, z których korzystają samotne matki w wybranych powiatach województwa podkarpackiego

Pomoc, jako element polityki społecznej i socjalnej, ukierunkowanej na osoby bądź grupy, czy instytucje może mieć bardzo zróżnicowany charakter. Może odnosić się do obszaru finansowego, psychicznego, emocjonalnego funkcjonowania jednostki, może także być udzielana w mniej lub bardziej systematyczny sposób przez instytucje i podmioty środowiskowe. Pisząc o pomocy i wsparciu w stosunku do samotnych matek, a więc o zasilaniu podmiotu w siłę, która pozwoli przezwyciężyć trudności, oraz wszelkie sytuacje problemowe,

autorka rozpoczęła od kwestii zupełnie wstępnej a mianowicie od określenia, czy w ogóle ankietowane korzystają z pomocy i wsparcia. Stąd też w kwestionariuszu ankiety sformułowano pytanie wstępne w brzmieniu: „Czy kiedykolwiek korzystała Pani ze wsparcia społecznego i pomocy?” Na tak sformułowane pytanie autorka uzyskała jednoznaczną odpowiedź. Wszystkie ankietowane kobiety, korzystały z różnych form pomocy i wsparcia. Sytuację taką należy ocenić, jako korzystną, należałoby domniemywać, że system pomocowy dla samotnych matek na terenie badanych powiatów działa poprawnie i dociera do kobiet, które potrzebują pomocy i wsparcia ze strony instytucji, nie pozostawiając samotnych matek w sytuacjach zmagania się z wszelkimi trudnościami i problemami. Pisząc o pomocy i wsparciu w stosunku do kobiet, które na swoich barkach niosą ciężar samotnego macierzyństwa należy wspomnieć, że z wypowiedzi badanych wynika, że wśród rodzajów pomocy przeznaczonych dla wymienionej grupy badanych znajduje się m.in. pomoc finansowa, rzeczowa oraz psychologiczna.

Pomoc finansowa, dotyczy przeznaczenia środków finansowych dla samotnych matek i wychowywanych przez nich dzieci, znajdujących się w trudnej sytuacji materialnej. Ankietowane podkreślają, że otrzymują pomoc materialną od instytucji takich jak Gminny Ośrodek Pomocy Społecznej, ZUS, czy też Fundusz Alimentacyjny, który działa przy Powiatowym Centrum Pomocy Rodzinie.

Tab. 1. Przejawy pomocy finansowej, rzeczowej i psychologicznej, z których korzystają samotne matki według stanu cywilnego w wybranych powiatach województwa podkarpackiego

Rodzaje pomocy	Ogółem N = 150		Stan cywilny					
			Panny N = 36		Rozwódkki N = 84		Wdowy N = 30	
	L. b.	%	L. b.	%	L. b.	%	L. b.	%
Pomoc finansowa								
Zasiłek rodzinny	129	86,0	36	100,0	72	85,7	21	70,0
Dodatek z tytułu urodzenia dziecka	42	28,0	24	66,7	18	21,4	-	-
Dodatek z tytułu opieki nad dzieckiem w okresie korzystania z urlopu wychowawczego	-	-	-	-	-	-	-	-
Dodatek z tytułu samotnego wychowywania dziecka	24	16,0	6	16,6	-	-	18	60,0
Dodatek z tytułu wychowywania dziecka w rodzinie wielodzietnej	15	10,0	-	-	9	10,7	6	20,0

Dodatek z tytułu kształcenia i rehabilitacji dziecka niepełnosprawnego	3	0,2	-	-	-	-	3	10,0
Dodatek z tytułu rozpoczęcia roku szkolnego	24	16,0	3	8,3	21	25,0	-	-
Dodatek z tytułu podjęcia przez dziecko nauki w szkole poza miejscem zamieszkania	39	26,0	3	8,3	33	39,3	3	10,0
Alimenty z Funduszu Alimentacyjnego	39	26,0	-	-	39	46,4	-	-
Alimenty od ojca dziecka	72	48,0	27	75,0	45	53,6	-	-
Renta po zmarłym ojcu dziecka	30	20,0	-	-	-	-	30	100,0
Nie korzystam z pomocy finansowej	-	-	-	-	-	-	-	-
Pomoc rzeczowa								
Bony, talony na żywność	-	-	-	-	-	-	-	-
Dożywianie dzieci w szkołach	75	50,0	12	33,3	42	50,0	21	70,0
Paczki żywnościowe	51	34,0	12	33,3	27	32,1	12	40,0
Odzież	24	16,0	6	16,6	9	10,7	9	30,0
Sfinansowanie wycieczki letniej i zimowej dla dzieci	-	-	-	-	-	-	-	-
Nie korzystam z pomocy rzeczowej	63	42,0	18	50,0	36	42,8	9	30,0
Pomoc psychologiczna								
Pomoc w diagnozowaniu i rozwijaniu możliwości dziecka	6	0,4	3	8,3	-	-	3	10,0
Pomoc w sytuacji konfliktów i problemów rodzinnych	9	0,6	-	-	9	10,7	-	-
Terapia i wsparcie w radzeniu sobie z samotnym macierzyństwem	18	12,0	3	8,3	9	10,7	6	20,0
Porady i wsparcie w rozwijaniu trudnych problemów życiowych	12	0,8	-	-	12	14,3	-	-
Nie korzystam z pomocy psychologicznej	120	80,0	30	83,3	66	78,6	24	80,0

Źródło: opracowanie badań własnych (możliwość wyboru więcej niż jednej odpowiedzi).

Samotne rodzicielstwo łączy się z całym szeregiem trudności natury finansowej, rzeczowej, niekiedy problemów ujawniających się na podłożu psychologicznym i emocjonalnym. Dlatego też pomoc przy przezwyciężeniu owych trudnych sytuacji życiowych, których samotna matka nie jest w stanie pokonać przy wykorzystaniu własnych możliwości, wymaga wsparcie ze strony

osób bliskich, społeczeństwa, czy państwa. Oferowane wsparcie wymienionej grupie odbiorców może mieć różny charakter. Przybierać może postać działań bardziej pasywnych lub koncentrować się na wzbudzeniu czynności prowadzących do usamodzielnienia jednostki oraz jej integracji ze środowiskiem. Jak wynika z danych zaprezentowanych w powyższej tabeli na płaszczyźnie pomocy materialnej badane matki korzystają głównie z pasywnych form wsparcia, obejmujących wypłacanie różnego rodzaju zasiłków, tj. zasiłek rodzinny, alimenty od ojca, lub z funduszu alimentacyjnego, dotacje z tytułu podjęcia przez dziecko nauki szkolnej poza miejscem zamieszkania, czy też dodatek z tytułu samotnego wychowywania dzieci. Niewątpliwie zaletą wypłacanych świadczeń w ocenie ankietowanych jest „łagodzenie finansowych skutków samotnego bycia matką” (Kwestionariusz nr 123, kobieta, lat 34). Wymienione zasiłki pozwalają przez ustawowo określony czas zapewnić minimalny dochód osobom uprawnionym do ich pobierania. Jedna z badanych matek podkreśla „zasiłki wypłacane przez państwo pozwalają mojej rodzinie – mnie i dzieciom w miarę normalnie żyć. Nie jest łatwo z trójką dzieci w różnym wieku podjąć pracę, a i zarobki u nas są na poziomie minimalnym” (Kwestionariusz nr 54, kobieta, lat 43).

Niestety jako niekorzystną sytuację należy ocenić okoliczności, w których na 150 badanych kobiet samotnie wychowujących dzieci żadna w swej wypowiedzi nie informuje o uzyskiwaniu aktywnych form wsparcia, związanych z działaniami mającymi na celu uruchomienie sił wewnętrznych w osobie, które zaowocują uzyskaniem np.: lepiej płatnej pracy, czy umożliwią przekwalifikowanie się, podniesienie kompetencji zawodowych, oraz pomoc w tworzeniu warunków do samozatrudnienia. Także wsparcie doradcze, poradnictwo w zakresie radzenia sobie z trudnymi sytuacjami życiowymi, wychowawczymi wynikającymi z wychowania dziecka, uczestnictwo w zorganizowanych formach pomocy terapeutycznej jest w niewielkim stopniu rozpowszechnione wśród badanych matek. Aż 80,0% ogółu badanych nie korzysta z pomocy i wsparcia psychologicznego, a w grupie panien wskaźnik ten wynosi 83,0%. Tłumaczyć powyższą sytuację można dwojako. Z jednej strony należy zauważyć, że w społeczeństwie w niewielkim stopniu korzysta się z oferty proponowanej przez poradnie i ośrodki terapeutyczne, jak też wydłuża się czas oczekiwania na kontakt z doradcą czy terapeutą. Stan ten może sprzyjać zniechęcaniu się samotnych rodziców do korzystania z wymienionych form pomocy. Z drugiej strony ciągle samotne rodzicielstwo traktowane jest przez niektóre badane jako stan, z którym nie należy się obnosić, „a skoro już ma się dziecko jako panna to trzeba radzić sobie samemu, bo i tak wszyscy patrzą i tylko czekają na jakieś spotkanie” (Kwestionariusz nr 14, kobieta, lat 22). Stąd też przekazywanie informacji, udzielanie porad, instruktażu odnoszącego się do sposobów postępowania

w konkretnej sytuacji, zdaniem badanych kobiet to rzadka forma wsparcia i pomocy, z którego korzystają. A przecież komunikaty wartościujące, udzielanie rad, porad tworzy poczucie więzi z innymi, bliskimi, pozwala chronić przed doświadczaniem alienacji, budując wewnętrzną siłę.

Badana grupa samotnych matek – ponad połowa badanych – deklaruje także korzystanie z pomocy rzeczowej, obejmującej głównie wspomaganie rodzin w dożywianiu dzieci w szkołach, otrzymywanie paczek żywnościowych, jak też odzieży i innych niezbędnych w gospodarstwie przedmiotów typu pościel, koce, itp. Z takich form pomocy szczególnie często korzystają wdowy. W ocenie respondentów jest to trafna forma pomocy zarówno pod względem jakościowym jak i ilościowym. Odpowiada na potrzeby dzieci, jak i samych samotnych rodziców.

Podsumowując dotychczasowe rozważania, należy podkreślić, że kobiety dotknięte samotnym macierzyństwem potrzebują wielopłaszczyznowego wsparcia ze strony społeczeństwa, „i nie chodzi tylko o wsparcie materialne, ale głównie o stworzenie dla tych osób kompleksowego programu opieki” (Kwestionariusz nr 89, kobieta, lat 48). Taki program zdaniem respondentek powinien być dostosowany do indywidualnych potrzeb psychologicznych, emocjonalnych, kulturowych, intelektualnych samotnych matek oraz powinien być ukierunkowany na poprawę funkcjonowania wspólnoty rodzinnej. Inna samotna matka dodaje „pojawia się coraz więcej instytucji państwowych, społecznych, charytatywnych, których zadaniem jest pomaganie samotnym rodzicom – to dobrze, ale trzeba też zadbać, byśmy my sami byli świadomi należnych świadczeń, mieli do nich dostęp a wsparcie łączyło się rzeczywistym rozpoznawaniem potrzeb i sytuacji, w których funkcjonujemy” (Kwestionariusz nr 17, kobieta, lat 36). A „Uzyskane wsparcie pomaga mnie i moim dzieciom w budowaniu pewności siebie”(Kwestionariusz nr 51, kobieta, lat 23).

B) Oczekiwania samotnych matek wobec pomocy i wsparcia społecznego zdaniem badanych z wybranych powiatów województwa podkarpackiego

W licznych pracach zarówno teoretycznych, jak i badawczych dotyczących pomocy i wsparcia, tak w wymiarze indywidualnym, jak i społecznym zwraca się uwagę nie tylko na stan zastany, ale kreśli się również wizję działań uszlachetniających. Kierując się założeniem, że pomaganie to działanie wspierające potrzebującego człowieka, nierzadko świadczone w bezpośrednich relacjach z jednostką uznano, że bardzo istotną kwestią związaną z optymalizacją działań w omawianym zakresie jest poznanie oczekiwań samotnych matek wobec podmiotów udzielających pomocy i wsparcia, jak też szerzej wobec społecznego systemu pomocy i wsparcia.

Oczekiwania to jeden z głównych elementów stosunków międzyludzkich, bowiem w relacjach społecznych osoby nie tylko biernie postrzegają swoje

zachowanie, ale przejawiają wobec siebie we wszystkich sferach aktywności różnego rodzaju oczekiwania. Najczęściej pojawiają się one wówczas, kiedy potencjalni uczestnicy stosunków społecznych wchodzi z sobą w interakcje. Oczekiwania wyznaczają kierunek działań podmiotów i wpływają na jakość podejmowanych decyzji. Realizacja tych osobistych i często skrywanych wizji objawia się uczuciem samospelnienia i satysfakcji. Znajomość wzajemnych oczekiwań pozwala na przewidywanie własnych działań i unikanie postępowania opartego na zasadzie prób i błędów. Zgodność oczekiwań jednostek stanowi klucz do wzajemnego postrzegania i zrozumienia oraz ilustruje ogólny obraz stosunków pomiędzy potrzebującymi a wspierającymi osobami. W przypadku ich spełnienia wyzwalają się pozytywne reakcje emocjonalne umożliwiające nawiązanie bliższych relacji międzyludzkich.

W czasach współczesnych rysuje się swoiste skłócenie społeczeństwa, na tle dezorientacji w zakresie oczekiwań i wymogów wobec systemu pomocy i wsparcia społecznego. Biorąc taką sytuację pod uwagę stwierdzono, że warto przyjrzeć się bliżej oczekiwaniom samotnych matek, aby lepiej zrozumieć ich zachowania, postawy, preferencje i aspiracje. Stąd też w prowadzonych badaniach ankietowych poszukiwano odpowiedzi na pytanie: Jakie oczekiwania mają samotne matki wobec przedstawicieli podmiotów udzielających pomocy i wsparcia społecznego? Jak też zapytano badaną grupę o propozycje zmian w systemie pomocy i wsparcia społecznego? Podstawę tak sformułowanych problemów stanowi przekonanie, że im lepsza informacja o własnych oczekiwaniach dotrze do uczestników wspólnych działań, tym bardziej efektywne będzie ich porozumiewanie się oraz większa satysfakcja i zadowolenie z wzajemnych kontaktów. Oba problemy badawcze w kwestionariuszu ankiety przekształcono w pytania otwarte poruszające omawiane zagadnienia. Badane kobiety mogły w sposób nieskrępowany sprecyzować własne oczekiwania względem przedstawicieli instytucji świadczących im pomoc i wsparcie, jak też przedstawić własne propozycje zmian odnośnie działań instytucji i przysługujących im praw, czy też zasiłków.

Niestety wśród stu pięćdziesięciuosobowej grupy badanych kobiet nie wszystkie zechciały się wypowiedzieć. Zaledwie ponad połowa ankietowanych udzieliła odpowiedzi na zawarte w kwestionariuszu ankiety pytania otwarte. Dokonana kategoryzacja wypowiedzi respondentek pozwoliła wyodrębnić kilka nurtów związanych z percepcją systemu pomocy i wsparcia społecznego. Analiza opinii samotnych matek ukazuje całościowy obraz oczekiwań i propozycji jakie badane uważają za konieczne do wprowadzenia, aby system pomocy i wsparcia działał bardziej skutecznie.

Bagate wypowiedzi samotnych matek obrazujące ich oczekiwania wobec systemu pomocy i wsparcia społecznego zamykają się w trzech zasadniczych

płaszczyznach. Po pierwsze oczekują częstszych i bardziej planowych (systematycznych) kontaktów z przedstawicielami instytucji pomocowych. Po drugie deklarują, że udział rodziny samotnych matek w procesie pomocy i wsparcia, to jest diagnozowania, działań profilaktycznych, doradztwa i poradnictwa powinien być zdecydowanie większy, związany z przyjęciem postawy obopólnej otwartości i dialogu. I wreszcie trzecia grupa wypowiedzi akcentujących konieczność przyjęcia przez pracowników instytucji i podmiotów środowiskowych właściwego nastawienia do samotnych rodziców.

Liczna grupa ogółu badanych samotnych matek – 42,7% oczekuje od przedstawicieli instytucji i podmiotów udzielających pomocy systematycznego zainteresowania problemami rodziny. Z wypowiedzi badanych wynika, że pragną, aby pracownik socjalny systematycznie kontaktował się z rodzicami, regularnie uzupełniał dane dotyczące sytuacji rodzinnej, która jest niezwykle dynamiczna i często ulega zmianie, okazywał zainteresowania trudnościami i barierami, na które napotykają samotni rodzice, a nierzadko przedkładał propozycje pokonania zaistniałych przeszkód. Wskazane w ten sposób oczekiwania badanych samotnych matek świadczyć mogą o nie do końca planowych i prawidłowo zorganizowanych działaniach podmiotów pomocowych. Obrazują raczej doraźność pomocy, jej dużą fragmentaryczność, a także swoistą niewrażliwość i ograniczone zainteresowanie trudnościami podopiecznych. Być może sytuacja powyższa znajduje uzasadnienie w rozbudowanych, ustawicznie rozszerzanych zadaniach pracowników socjalnych, którzy pogrążeni w dodatkowych obowiązkach związanych z dokumentacją działań nie zawsze w sposób właściwy kontaktują się z podopiecznym. Warto podkreślić, że respondentki oczekują relacji wykraczających poza stosunkowo krótkotrwałe kontakty, polegające na wzajemnym udzielaniu sobie pomocy przez podmioty danego stosunku zwłaszcza w przypadku zaistniałych przeszkód. Badane dostrzegają wiodącą rolę przedstawicieli podmiotów świadczących pomoc, ale chciałyby włączyć się w realizację cząstkowych zadań z zakresu świadczonej pomocy, mając świadomość realizowanych celów.

Oczekiwania powyższe bardziej konkretnie zaakcentowane są w wypowiedziach badanych (38,2% ogółu badanych) podkreślających konieczność pełniejszego uwzględniania rodziny, jej zasobów i możliwości w procesie pomocy. Urzeczywistnienie wymienionego oczekiwania napotyka na bariery. Podkreśla to jedna z ankietowanych „problem, tkwi w zmianie mentalności i odpowiedniej motywacji pracowników gminnych ośrodków pomocy społecznej, którzy raczej niechętnie odnoszą się do sytuacji, w której ja – matka samotna chcę, by ze mną rozmawiać. Ja jestem przecież odstępstwem od normy, jestem panną z dzieckiem, nie mam wykształcenia wyższego, tylko średnie i chcę o czymś decydować. Dla niektórych pracowników to niepojęte” (Kwestionariusz nr 71, kobieta, lat 25).

Konsekwencją włączenia rodziny w proces samopomocy, jest przyjęcie dialogowej, być może partnerskiej perspektywy pomiędzy samotnymi matkami a pracownikami instytucji i podmiotów środowiskowych, a także regularne zainteresowanie się pracownikami socjalnymi zmieniającą się sytuacją rodziny w środowisku. Badani samotni rodzice nie oczekują dyrektywnego wydawania wskazówek i naliczania zasiłków, ale bliższych osobowych relacji z przedstawicielami środowiska.

Trzecia grupa oczekiwania samotnych matek (28,9% ogółu badanych) wobec pracowników instytucji i podmiotów środowiskowych dotyczy ich postaw. Z zebranego materiału wynika, że ankietowane jako osoby otrzymujące pomoc nierzadko były lekceważone, przez minimalizowanie ich problemów, a niekiedy podkreślanie braku zaradności życiowej respondentek. Badane informują o okazywaniu im niechętnego stosunku, „spoglądaniu przez pracowników socjalnych z góry”, z pułapu własnych kompetencji. Jest to zjawisko wysoce negatywne, niesprzyjające nawiązywaniu partnerskich relacji między świadczeniobiorcą a świadczeniodawcą. Formułowane oczekiwania samotnych matek pod adresem osób tworzących instytucjonalny system pomocy informują o pewnych niedociągnięciach towarzyszących realizacji idei pomocniczości. Związane są najprawdopodobniej z brakiem rzetelności i trafności wystawianych diagnoz, uzewnętrznianiem przez pracowników socjalnych negatywnych emocji przy ich formułowaniu, schematycznością działań, czy posługiwaniem się niezrozumiałym językiem.

Zgodnie z przewidywaniami oczekiwania samotnych rodziców koncentrują się wokół realizowanego systemu pomocy i wsparcia, ale nie w sposób bezpośredni. Ankietowane w sposób bezpośredni nie podkreślały niedostatków świadczonej im pomocy materialnej, rzeczowej, czy psychologicznej. Ich głębokie, wewnętrzne pragnienia koncentrowały się raczej, na jakości stosunków z osobami udzielającymi pomocy, na sprawiedliwej, rzetelnej i systematycznie dokonywanej diagnozie, z uwzględnieniem sił tkwiących w najbliższym otoczeniu osoby potrzebującej, jak też samej jednostce, przez życzliwie nastawionych pracowników.

A jakie propozycje zmian w systemie pomocy społecznej formułują badane samotne matki? Odpowiedź na tak zarysowane pytanie przebiega dwutorowo. Po pierwsze, wyodrębniono propozycje standardowe, związane z rozszerzeniem form pomocy materialnej, rzeczowej i psychologicznej. Propozycje są konkretne, nierzadko formułowane przez pryzmat osobistych przeżyć. Wśród opinii ankietowanych wielokrotnie pojawiają się takie jak poniżej: „ważne jest rozszerzenie pomocy rzeczowej. Szersze wsparcie w postaci odzieży, środków czystości czy też żywności o wiele bardziej ułatwiło by życie samotnym matkom. Mogłyby w mniejszym stopniu martwić się o odzież dla swoich dzieci, czy też

podstawowe środki higieniczne: mydło, proszki do prania, środki czyszczące” (Kwestionariusz nr 132, kobieta, lat 48); „pomoc rzeczowa typu paczki żywnościowe, powinna występować częściej niż z okazji świąt” (Kwestionariusz nr 98, kobieta, lat 37); „uważam, że powinna być bardziej dostępna pomoc psychologa i prawnika. Samotne matki mają liczne problemy, czasem z dziećmi, zwłaszcza dorastającymi, a czasem same ze sobą, bo już nie mają siły by pokonywać przeciwności” (Kwestionariusz nr 67, kobieta, lat 45). W innym kwestionariuszu czytamy: „sądzę, że terapia psychologiczna powinna być dostępna dla każdej kobiety, zwłaszcza po rozwodzie, w sytuacji śmierci męża, czy porzucenia przez partnera. Kobiety samotne powinny mieć możliwość nieodpłatnego korzystania z niej zaraz po zetknięciu się z sytuacją samotnego rodzicielstwa” (Kwestionariusz nr 107, kobieta, lat 28). Ciekawie pisze także jedna z badanych wdów „moja propozycja zmian to rozszerzenie pomocy dla bezrobotnych samotnych matek. Sama nią byłam, całkiem nieporadną, owdowiałą, ponad czterdziestoletnią matką z trójką dzieci, która nie miała pracy i nie wiedziała, co zrobić by ją znaleźć” (Kwestionariusz nr 145, kobieta, lat 47).

Druga grupa propozycji jest formułowana przez nieliczne kobiety zmagające się z samotnym macierzyństwem, aczkolwiek wskazuje na głęboki przemyślenia w omawianym zakresie. W badanej grupie znalazły się i takie respondentki, które pisząc o skuteczności pomocy wprost nawiązują do idei samopomocy i aktywizacji sił społecznych w środowisku. Podkreślają one, że nie można oczekiwać na decyzję udzielenia pomocy przez osoby z zewnątrz. Skuteczność pomocy wyznaczają osoby najbliższe, z rodziny, z sąsiedztwa, z parafii. Kryzysy dotyczą każdego człowieka, także samotne matki, ale zdaniem tej grupy badanych „najpierw należy zebrać wewnętrzne siły, zacząć działać samemu by pokonać przeciwności”, a później umiejętnie wykorzystać możliwości, które niesie wsparcie społeczne w różnych wymiarach. Powyższe postulaty prowadzą samotne matki w kierunku aktywizacji potencjału samopomocy społeczności lokalnej i społecznego wsparcia inicjatywy własnej. (Radziewicz-Winnicki, 2004: 108).

5. Refleksje i wnioski

Ramy niniejszego artykułu nie pozwalają na dalsze rozwijanie zarysowanych perspektyw pomocy i wsparcia wobec matek samotnie wychowujących dzieci. Nadmienić należy, że pełne opracowanie omawianej tematyki zostanie zamieszczone w odrębnej publikacji. Zadaniem prezentowanego opracowania było zarysowanie pewnych problemów związanych z obrazem świadczonej pomocy samotnym matkom i perspektywą potencjalnych zmian dostrzeżaną przez wymienioną grupę odbiorców działań pomocowych. Uzyskany w toku badań materiał pozwala na sformułowanie pewnych wniosków i uogólnień:

1. Zadawalający jest fakt, że wszystkie badane kobiety, samotnie wychowujące dzieci korzystają z różnych przejawów pomocy i wsparcia społecznego. Niestety w realizacji idei pomocniczości nadal głównie widoczne są działania z zakresu pomocy finansowej i rzeczowej, sytuujące osobę potrzebującą w roli pasywnego odbiorcy programów ukierunkowanych na realizację określonego zewnętrznego celu. Zdecydowanie rzadziej obserwujemy przejawy pomocy psychologicznej wobec samotnych matek, aktywizujące jednostki do samopomocy.
2. Pomoc i wsparcie w środowisku lokalnym to działalność o szerokim i zróżnicowanym zakresie, która nie zawsze przebiega w oparciu o przestrzeganie zasady wzajemnego zaufania i uzupełniania się, akceptacji, zrozumienia, jedności działania i pełnego przepływu informacji. Zdaniem badanych samotnych rodziców – matek częstość wzajemnych kontaktów pomiędzy biorcą i dawcą pomocy niezawsze jest wystarczająca, nierzadko brakuje dyskusji nad istniejącymi możliwościami rodziny, wspólnego dokonywania wyborów i stopniowego „dojrzewania” podopiecznego do usamodzielniania się.
3. Będąc odbiorcami konkretnych form pomocy i wsparcia społecznego badane samotne matki kreślą obraz pomocniczości oparty na zaangażowaniu wszystkich podmiotów środowiskowych, przede wszystkim motywowaniu do działań jednostki pokrzywdzonej i wsparciu osób najbliższych. Dostrzegają znaczenie więzi sąsiedzkiej i środowiskowej w przewyższaniu sytuacji trudnych, kryzysowych i krytycznych w życiu.

Streszczenie

Artykuł koncentruje się wokół wybranych kwestii pomocy i wsparcia społecznego udzielanego samotnym matkom. Jest próbą odpowiedzi na pytanie o miejsce samotnego macierzyństwa w spirali społecznego wsparcia. Autorka podziela stanowisko, iż środowisko wychowawcze tworzone przez samotne matki może stanowić z jednej strony płaszczyznę wsparcia dla wychowywanych we wspólnocie rodzinnej dzieci, jak i dorosłych członków rodziny, zaś z drugiej w określonych okolicznościach może być odbiorcą działań pomocowych ze strony instytucji i podmiotów środowiskowych. Prowadzone badania na terenie województwa podkarpackiego w wybranych powiatach wśród samotnych matek obrazują stan pomocy i wsparcia ukierunkowany na wymienionych biorców, jak też wskazują oczekiwania i propozycje zmian werbalizowane pod adresem systemu pomocy społecznej.

Słowa kluczowe: samotne macierzyństwo, pomoc, wsparcie społeczne.

Summary

This article is directed to some aspects of help and social support granted to single mothers. It tries to find a space for single maternity in the spiral of social support. On one hand, educational environment created by single mothers may function as a support for children raised in family community as well as adult family members, on the other hand, it may become

a receiver of help granted by institutions and environmental units. Research undertaken among single mothers in some counties in Podkarpacie province show the state of help and support directed to single mothers. It also reveals expectations towards the system of social service and need for changes in the system itself.

Key words: single maternity, help, social support.

Bibliografia

- Brańiel J., *Wychowanie w rodzinie niepełnej*, Opole 1990.
- Dykcik W., *Pedagogika specjalna*, Poznań 2001.
- Dziedziewicz D., *Wspierać, kto, w jaki sposób i z jakim skutkiem?*, „Psychologia w szkole” nr 3/2011.
- Gajewska G., *Wsparcie dziecka w rozwoju konteksty opieki i edukacji*, Zielona Góra 2009.
- Kargulowa A., *O teorii i praktyce poradnictwa. Podręcznik akademicki*, Warszawa 2005.
- Kawula S., *Pedagogika społeczna, dokonania – aktualność – perspektywy*, Toruń 2003.
- Kawula S., Brańiel J., Janke A. W., *Pedagogika rodziny, obszary i panorama problematyki*, Toruń 2005.
- Kawula S., *Kształty rodziny współczesnej. Szkice familologiczne*, Toruń 2004.
- Kawula S., *Wsparcie społeczne* [w:] *Elementarne pojęcia pedagogiki społecznej i pracy socjalnej*, D. Lalak, T. Pilch (red.), Warszawa 1999.
- Kozdrowicz E., *Sytuacja dziecka w rodzinie samotnej matki*, Warszawa 1989.
- Frączek Z., Lulek B., *Wybrane problemy pedagogiki rodziny*, Rzeszów 2010.
- Marynowicz–Hetka E., *Pedagogika społeczna*, Warszawa 2007.
- Niewiadomska I., Chwaszcz J., *Rodzina, naturalny system wsparcia* [w:] *Wezwanie do działania. Zasoby społeczne w profilaktyce zachowań destrukcyjnych*, I. Niewiadomska, M. Kalinowski (red.), Lublin 2010.
- Kurzynowski A., *Rodzina w okresie transformacji systemowej*, Warszawa 2001.
- Pawłowska R., Jundziłł E., *Pedagogika człowieka samotnego*, Gdańsk 2006.
- Pielkova J., *Rodzina samotnej matki jako środowisko wychowawcze*, Katowice 1983.
- Piorunek M., *Pomoc-wsparcie społeczne-poradnictwo*, Toruń 2010.
- Radziejewicz -Winnicki A., *Spółcześnieństwo w trakcie zmiany*, Gdańsk 2004.
- Radziejewicz-Winnicki A., *Pedagogika społeczna*, Warszawa 2008.
- Ris C., *Ojciec. Niezgoda na nieobecność*, Kielce 2005.
- Ryś M., *Wpływ dzieciństwa na dorosłe życie* [w:] T. Rzepecki, *Studium rodziny*, Poznań 1999.

- Sęk H., Cieślak R., *Wsparcie społeczne, stres i zdrowie*, Warszawa 2005.
- Szluz B., *Wokół pojęcia pomocy i wsparcia społecznego* [w:] Z. Frączek i B. Szluz, *Koncepcje pomocy człowiekowi w teorii i praktyce*, Rzeszów 2006.
- Truskolaska J., *Partnerstwo w rodzinie. Istota i uwarunkowania relacji między rodzicami i dziećmi*, Lublin 2009.
- Tyszka Z., *Rodzina polska we współczesnym świecie*, Poznań 2003.
- Walc W., Szluz B., Marczykowska I., *Opieka i pomoc społeczna wobec wyzwań współczesności*, Rzeszów 2008.
- Winiarski M., *Pedagogika społeczna humanistycznie zorientowana* [w:] *Pedagogika społeczna, dokonania – aktualności – perspektywy*, S. Kawula (red.), Toruń 2003.
- Winiarski M., *Pomoc i wsparcie społeczne w pedagogice społecznej*, S. Kawuli [w:] *Szkoła polskiej pedagogiki społecznej wobec nowych wyzwań. Polska pedagogika społeczna na początku XXI w.*, E. Kantowicz, B. Chrostowska, M. Ciczowska-Giedziun (red.), Toruń 2012.